

Lusansu Iwa Tata Pedro Mavitidi

Lusunzulu

Nkand’ a lusansu lwa mono Pedro Mavitidi

Yawutuka muna vata dia Kinsuka, nlambu a Ngombe, zunga kia Makela. E lumbu yaluwutuku lwame ibandulwilu mu ntangwa yafwana wa e nding’ a Nzambi yambokelanga muna mbidi a kolo: kiayá mu ngonde atanu mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumole ye mosi (04/05/1921).

O tata wasala kumpayikisa, i ndiona wasompele yà muna kindumba kiandi. E nkumbu andi Kalemba ko Kingunda, mwisi kanda dia Kinansonampasi, wampasimuntu kwandi kakala. O mono nkutu kiasala zaya ndose andi ko. Owantu antaula ayizila omu Ngombe se wantu avangama, ye ngudi au, ye nleke andi tata Mbala ze Mpanda. E nkumbu a ngudi au Nkaka Ntumba. (E nsi au batuka Kimasembo, wan’ a Nampindi Embomandongo kalandw’ ekokela).

Kiasalazaya ndose andi ko, kadi wayendafwila mu nzil’ a Ntumba! I sia vo, i tandu kia makanga (mazitu matwikwa ye komenemwa kwa luyalu lwa mputuki ...).

Mu ntangwa yoyo yakala ikimwanamwana kakialungisa tezo kia ngonde tatu ko. O yà wa ngudi ame wabakanga lusadisu kwa toko dimosi muna vata dieto: i tata NdoMingiele Luwawa, wa Nenkanda za Kongo. I yandi se wasasa ekialakazi kiame ye mu ntangwa ngizi tumbula ye vova; ngizi wana yà mu nzo a tata. Ye mono kisidi zaya sè diankaka ko nanga i tata Luwawa lo Nkakumbi. Oyandi mpe, kufwila ko vo wakala ye nkento ankaka, kansi kebasala kibakila wana ko, i mono kwame i mwan’ antete kwayandi. Yasasuka kwame. E nkumbu a yà wa ngudi ame Nsimbidila.

Tezo kia ngyatika baka entona

Muna kiakala mvu wa funda ye nkamavwa ye makumole ye vwa (1929), kuna zu diakileke, okuvo mu nlambu eto mwizidi nlongi a mambu ma Nzambi. Elwakilu kuna belo kia Nsumba (yovo Mpondani) – kadi ikuna kwakala ansunguzi muna mambu ma ntemo. E zina diandi Tata Sebastião João Niemba. E zina dia nleke andi Simon Pedro Nkosi; awaya ilwaki yovo etudilu dia Nsangu Zambote muna nlambu a Ngombe ...

Vava twawanga ezu diadi dia nlongi, yeto ayindende, twayitukang’ e diambu: mpil’ a sivi. (Ndwaka – lumbu kia kumi ye tanu mu ngonde yavwa mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumole ye nana [15.09.28] toko tuka vula dia Kibokolo – mwisi Nkusu).

Kansi zevo mu lumbu iviokele, twasambiswanga muna ibelo yeto kw’ ambuta zina zatudikingi ku Belezi bayendanga kuna mavata, ye wau bayele tanganga emasona muna mavula mamindele mia Nzambi; iyau bayele kutusambisanga ovo sebezidingi mu mavata. Ye twalongwanga samba, ziminina meso: Oyandi mfidi otelamene ye lombololanga mpila mambu mena ketwatoma visanga ko. Ibosi oyandi vo: Amen – oyeto tulanda vo: Amen – há, sivi!

Iwowo kaka – iwowo kaka ...

Ibosi muna belo yeto, amfumu za mavata batang’ e ntangu mu nkokela (mu mbel’ a masika): “Luwá á ... eno luna ye aná á ... lumbu kie ... ana lumona entangu lotwikanga e ana kuna Nsumba ... enda tangiswanga enkanda ... enlongi oyizidi, ezuzi kikayizifilwa ko ngelezo ... tuka kuna Kibokolo ...”

O mono zevo ketwavita wa diambu ko. Valuta tezo kia ntangw'andá e diambu kiateka kunzaya ko! Nkinga akweto kuna yand'a vata se antungi kwau muna diambu! Ibozi, lumbu kialanda, mu ntangu a nkonkela, vava twamana dia, o yà wa ngudi ame yandi vo: "E, e Mavitidi, wau utu nge una vo kwenda gebani kaka imwini-mwini, nkinga akweno amanavwila kuna Nsumba, mu sikola akwenda tanganga Nzambi au! ... Wau nkutu mamengi azeye kwau kala; ibosi mpe amenetambula kala ensambu zau – zevo ngeye mpe dodokolo, e tata Ndompetelo, embazi ndá olanda akiMbonameso ye akiNnganzi, amene kwenda kwau - ..." Mono vo: "Ó". Yani yà vo: "E ngw'ankazi Kampela (kadi izina diame, ko Mankubulu) e ndani dó, tala akweno wau avwidi kwenda, akitukidi se atu ampil'ankaka; muna nzo zau zivwidi sakumuka, kadi se ana a nzo za nkanda; ye kioso kina asimba kaka kifwete toma gutana ye sayana, e kana i mbongo muna kiana!!..."

Nkot'a sikola

E mono wau yewa mena mavova yà, elumbu kialanda, kuna kiwonga-wonga ye fi lukatikisu, yalanda akweno ame; twasimba nzila, twayenda. E mvu wowo, mbenze vo nanga i mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu (1930); nanga! Vava twalwaka muna nzo a sambu, yakala vana londe lwa búbu. Tukotele. Akwame bansunzwidi kwa tata nlongi João Felizi.

Vava twayantika tangiswa ekimputuki, o nlongi vava kalwaka vana ngina emono, tata nlongi kuna meza, ungyuvwidi muna kimputuki vo: "Você, sabe cascar banana?" Kuna nkabu zawonso, mono vo: "Não sabi..." Ibozi ana awonso bavita kwau bawuzulukidi ye tusevo, wó ó ó ...mbwene e nsoni beni. Ibozi tata nlongi ubayikidi vo: "Siee! eyeno kenusevi ko ..."

I se wowo kaka, lumbu ke lumbu, yavana yazayatomatanga mu vitu dia zayi ... Ye mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye zole (1932), ngyatikidi soneka minkanda. Ibozi mu mvu wowo, tata ye mbuta zankaka muna vata dieto batinini lubangamu lwa luyalu lwa mputuki; twele swekama muna vata dia Kinkisi, mu zunga kia Mbanza-mbata Kimadiamba, kuna Kongo-Belezi. Mfumu a vata i mfumu Mbala za Mawa. Mfumu a palata Nembungu muna mbanza ... I kuna twanangina mvu amvimba.

Ibozi twavutuka kuna vata dieto. O tata oyantikidi diaka esalu kiandi kia luyalu: bula mabaya ye kanga yamvu muna minkoko mu nzila za makalu mu zunga kieta kia Makela.

Kuna Mbata, emono yayantika kiya mu fulu ye mazandu ma ndá, nze i kiatanu ku Nzadi-Nkisi mu nzila ya Ngongo-mbata, yekuna Maunze, Ntadi eto, Nkenge a Kimpangu, Mpangal'a Sadi ...

Vava twavutuka kuna vata dieto, ngyatikidi diaka e sikola kuna Nsumba. O nlongi eto otomene kunzola; nga mfwetekalanga kaka kwa yandi, ye zola zieta yame; ovo se bekwenda kuna vula ku lukutakanu, emono ye aleke ankaka mpe tufwete kwenda yandi; yavana alongi awonso a tandu kina se bamana toma kutuzaya ye kutubokelela kaka vo tuwana a nlongi a Ngombe. I ntangu a baMissionários J. Hoop, Holmes, yo A. E. Guest; ndioyo i mundele ame antete mu kundonga mu sikola, ye sadila mu nzo andi.

Kinkita muna kileke kiame

Kansi mu ntangu yoyo, nanga mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye tatu (1933), wauna wawutuka onleke ame wambaninu mu wuta kwa ngudi ame. Otata mpe ozolele kaka vo omono mfwete kwenda kala kuna Kimpangu, yalongoka kifayeta (ntungi anlele). O tata wakala ye masinu matungila, kansi emono kiazola ko, ekuma akwame kuna vata esikola iyokele kibabu.

Ibosi tata basangila kinkita ye mbuta mosi kuna vata dia Nzonzi, mu lula lwa Kongo, mu nlabu a Tadi dia Mfwoto ye Nsole. Twakiyanga. Yani i tata João Swamu, wakala mvwama; twayendanga kuna Kongo Belezi. Twayendelanga mu nzila za sweki yo lembi moneka kwa masoladi ma guarda-fiscal (lufwandeka) enzila za contra-bando; tufwete kwenda ye ngulu ye nkombo. Mazandu tufwete ta kuBelezi, Konzo wa Luvaka, Kiatanu kia Kibentele, Kiasabala dia Kwilu, emene-mene kialumingu ye kuna Kattier. Vava tuvutuka ye imbundi ya mbinza (malekani yovo peças de algodão, yovo pano cru). Ibosi mu sivu kia mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye ya (1934), nanga ngonde asambanu (Junho), yalwaka kuna Thysville (Ngungu) mu sumba nkanda mia kitila. E mono vele ikindende yakala, kansi wauna nzeye kala soneka ye vanga fintalu (bundakesa, katula, ye ntalu zankaka).

Nkota mu Vula dia Kibokolo

Vava kialunga entangwa, kuna vula dieto dia Kibokolo kwalwaka mundele wa mputuki, wa nlongi a sikola. E nkumbu andi João Bruno de Sousa. Walomba aleke kumi kuna Ngombe, atanu amakala ye atanu akento. O mono mpe yakala muna buka kina, kansi e tata kazola ko vo ngyenda mu vula ye longoka. Muna luzolo lwa yà (ngudi ame) – yandi wakala selo kia dibundu mpe – wavova ngangu ziyayendela ku sikola, kadi zevo e yà (ngudi ame) kakala diaka mu moko ma tata ko. Ozevo vava kiafwana elumbu kia ngyenda kuna lukutakanu lwa ngonde akumi (Outubro), kiasambanu mu ngonde a kumi mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumatatu ye ya (6/10/34), twatelama tuka Ngombe ye kuna vula, ye twasunzulwa kwa Mfumu Guest. Yandi vo kia Segunda-feira kaka kiakala kianana mu ngonde yoyo ya kumi (8/10/34). Twafimpwa mu tanga (leitura). Twakala João Nkanga, i mwan'a nkazi wa tata; Nganzi Lazar; António Mpululu; Kumbwesa; ye mono. Kansi Kumbwesa kazaya toma tanga ko, ye wavutulwa ku vata. O yeto aya (4) twasala kota mu vula, tuveno mvwatu ye mavunga, malonga ye nzalu!!!

Wau twayantika e sikola, o João Nkanga, inkwa zayi wayingi kikilu, mvu mosi kaka twakala, ofwidi kwandi. Kiadi kikilu. Tusidi atatu (3). Ibosi mu sivu kia mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye sambanu (1936), António Mpululu ovayikisu mu ngolo, ekuma lulendo. Ibosi mu kiakumiyesambanu mu ngonde anana mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye nsambwadia (16/8/1937), Lazar Nganzi mpe ovayikisu. Omono vava yamona wowo, se kiazola sala mono mosi ko; omono mpe ya vayikiswa kumosi yo Nganzi.

Ngyend'a Belezi

Wau yayiza ku vata, e yà (ngudi ame) ofwemene ye nkenda zimbakidi, kadi etima diandi vo mfwete kala nlongi a mambu ma Nzambi, bonso owu win'onlongi eto João Feliz.

Etima diame vo mfwete kwenda kuna Kinshasa (Leopoldville). Yatelama ku vata ye mbuta mosi, mu nzila malu-malu ye kuna zandu dia Kindompolo. Twele leka muna Kinanga mwakala Nkaka Mpululu ze Mianda. Sikama mene yekuna Kilembeka, Ngidinga. Ekiaka lumbu ye kuna Kibangu. Imomo kaka mwakalanga wantu esi vata dieto bamanakwendatungi mu nsi zozo se kolo!... Ibosi kialanda, tudiete diaka tini kianda ye kuna ningameno-ye-matinu dia kumbi dia nlayi (estação de comboio) dia Kisantu-Inkisi. Mu manta mu masini, e mfutu (ticket) i mpata ntanu mia nzimbu za Belezi (25 francs belges). Mono mosi kaka yazaya e fulu yoyo (endereço) yakala esi vata dieto: i lupangu lwa sè dieto yovo masè: tata João Sebastião Niemba ye tata Simon Pedro Nkosi ye aleke au, Pedro Manuel, Edouard Nzekola, Zumbu Albert ye Manuel Castino, ye ankaka akala imbuta ya mandandani. I vana fulu kia Rue de Luvwa nº 41, Leo Est.

Yalwaka muna tezo kia ola yatanu ye ndambu ya nkokela (yovo 17h 30), kiamakumoleyezole mu ngonde avwá mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumatatu ye nsambwadia (22/9/1937). Yalwaka ye yatambuka kiambote; yakala ye mvwatu miame mia kileke kia vula dia Kibokolo.

Vava twayantika mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye nana (1938), yabaka esalu kuna TEXAF (UTEXLEO). E mfutu (salário) yabakanga i falanka ziya (4 francs) mu lumbu. Ibosi ya komenwa falanka mosi (1+4); emfutu ame walunga mpata mosi wa nzimbu za Belezi (5 francs) mu lumbu; mu lumingu i mpata sambanu (30 francs).

Kulubantiku yatomasungama ye ngindu zame zambote. Okukwakwiziwa se ngyatikidi vekama: nwa kibuku ye kolwa, nzila za akento; ye mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya (1940), yakala ye nkundi ankento we kanda dia nsi ame, nkumbu andi Ndombele Henriette, wayizafwa wau mono yakalanga muna nzo andi. Mipasi kikilu yamona ye nsoni ye wonga, kansi kialenda viluka ntima ko, yavana mwan'a nkazi a tata wakalanga kuna Pointe Noire (Ponta Negra) wayiza kiya ku Kinshasa. Wayiza ye mpw'ambote bonso muntu amvwama; ye muna mvovo miandi miasonga vo kwakuna muna sala embongo mu nzila ya kinkita ke mpasi ko!!

Ngyend'a Ponta Negra

Kiakala kiamakumoleyetanu mu ngonde azole mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye mosi (25/2/1941), omono yateka e mvelo yakala wau mu mpata makumatatu mia nzimbu za Belezi (250 francs belges); yamanafwasa ezankaka, yasala kaka ye mpata makumatatu ye sambanu (180 francs), yavana zo kwa primo ame André Kiala Kitulu. Vava twasauka mun'esimu dia Brazzaville, vana mbanza yoyo twaleka lumbu kimosi; ekialanda twamanta mu kumbi, twelekkulumuka vana Brazzaville Matumbu. Yandi vo omono yakala vavana, oyandi waluta kuna Ponta Negra (Pointe Noire) – omono yakitanga yima yafilanga kwa yandi: kwanga, ndungu, tumatu. Ivovo yakala tezo kia tumingu tatu (3), ibosi kiazola kala vavana ko.

Ibosi yandi wayiza, omono se ngyele kuna Pointe Noire. Yawana kuna nzo andi nkento ye wana wole a akento: Pascaline yo Senção, e ngudi au Andreia, yo mbunzi andi Arreia, ye mwan'ampangi au ayakala Lelo. Twananga kweto tezo kia ngonde sambanu; kita zinkombo, mameme, vonda ye teka mbizi. Ibosi okusentu kangwawani beni ko. Ibosi yataya.

Ntininu ame tuka Ponta Negra

Kansi vava kiatinini ko, yatekazaya nlambu zayingi ku ntoto a mputuki: Landana, Sokutu, Ndingi, Masabi, i ndilu (fronteira) y'A.E.F (África Equatorial Francesa), i yilometa makumole (20 km) kaka tuka Ponta Negra. Ibosi, olwaka mu ngonde anana mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye mosi (Agosto de 1941), kia kumiyensambwadia (17) mu ngonde yoyo, ntayidi tuka Pointe Noire muna ola ya tanu ya nkokela (17h) mu masini, ye ku fulu kina yilometa makumansambwadia ye zole (72 km). Oleka mene-mene, wau yalwakila mu nzo a mbuta mosi wakituka se mwisi São Salvador, Sr. António Matos, ikuna yawene itoko-toko yole esiKabinda ye Landana, basalanga kuna Mikonzi ye Beliz; iyau yalanda. I ndiat'a lumbu kiamvimba tuka ola ya tanu ya mene (5h) ye mu ola ya sambanu ya nkokela (18h). Tulele muna vata dia Indigene; i vata dia ndilu zitatu, za Mayombe Francesa, Mayombe Belga ye Mayombe Portuguesa. Iyau mpe bampana e fulu (endereço) kia toko diasadilanga kuna Bucu Nzau, Sr. José Cadal, mwan'ambote, watoma longwa muna ntangwa yayina muna Kimputuki. Va kwakia muna mene, tuvambanini, oyau ye kuna Mikonzi, i nzila ikwendanga kuma Mbangaye Tchiela, emono mosi kaka ye

kuna Buku Nzau, ye diata yo diata, mfinda ye mfinda! Vava yalwaka mu vata dia Sanga-mongo, mvundidi, bampana mo madioko mavulwa ye mbizi. Ndidi.

Kiakala ye lekwa ko. Yakala ye nzaka ampembe; yateka wo mu 27,50 angolares. Yatelama. Muna ola ya tanu ya nkokela (17 h), ndweke kuna Buku Zau.

Kuna Mbuku Nzau yananga ko tezo kia lumbu kumi ye tanu (15), mu vava konso mpil'a salu yasala ye tambula filusadis, kansi nkatu. Yaluta ye kuna Nkanda-Mbaku; ikuna yawanana ye ndong'akwa Sanza-Pombo aphilwa ko mu contrato kwa mputuki. Vava ambona, ankaka ayangalala ye kiese; ankaka dila mansanga wau ambona, kadi i mwisi nsi au nsolokele ko, wau vo ku nsi andá aphilwa! Ibosi yaluta ye ku vata ye mbongi (posto) Ndingi (Dingi). Ikuna yateka zayakana. Yakala yau tezo kia lumbu tatu (3), ibosi yavioka ye kuna Landana. Vo yalwaka, ikuna nzo a nzitu a primo ame (i sia vo ku nzo a sè dia Andreia), yaleka; ye kialanda yayenda kuna Administração. Kuna yawana ko Sr. Administrador Nuno Pereira Alves. Ondioyo wansaula kikilu ye wazola vo yawandama mbalazamatodi ye komwa mu boloko. Vo yadila ye dodokela, ye mu lembivanga bi, wangyambula ye wavan'e ngiya (nkand'anzila) ivovele vo: mfwete singama kaka, ngyenda ye kuna nsi ame (Maquela do Zombo). Vava yatambul'e ngiya (guia), yavutuka ku Ndingi mu vava lusadis mu mfuka yasisa ko, kansi mpamba; yavutuka ku Landana ye luta kwame ye ku Kabinda. Ozevo e tini kia Ndingi ye Landana i yilometa makumaya ye ya (44 km); tuka Landana ye Kabinda i tezo kia yilometa makumatano ye tatu (53 km).

Kabinda

Yadiata ye diata. Vana yafinama e mbanza ya Kabinda, yamona e mpambu a nzila isonamene vo Missão Evangélica de Angola. Yakota mu nzila yoyo ye yalwaka ku vula dia kala mundele mosi kaka: i mfumu Matthew Z. Stober, wanunu kikilu. Yayisonga owu ngina ye yakala, ye owu ivava mu ntangu yoyo. Wansonga oku mfwete leka; kiasabala kiakala; e kialumingu tukotele sambu. Yawana ko ndombe mosi yo nkento andi, i tata Z. Mendes Café yo nlatu mosi José da Silva yo nkaz'andi Lina; bansong'e ngemba. Mu lumbu kiokio kia lumingu, yamonana ye wantu ayingi: wantete Morais Nseka yo nkento andi wamwisi S. Tomé. Iyandi wampana lusadis lwa adresse ya Boma. E kialanda, yasiminwa engyend'ame ye kuna nkanini. Yasongw'engemba kw'akundi ayingi; momo mvu wowo ye ngonde yoyo kaka yavwá mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye mosi (Setembro de 1941).

Yasimba enzila kia malu ye ku vata dia Sita – Tshimbundi ye ku Lukula (Congo Belga), lumbu yole ye lwaka ku Kayi Ndundu; ivana mpambu zikwendanga e Banana, vavangwa mpila kinkakasa (vata dia masoladi yovo destacamento; kadi mu lumbu yina ikiakala evita ya Alemanha ye makanda mankaka ma Mputu; e vita yoyo yayantika mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumatatu ye vwa (1939) ye yayiza manisa mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye tanu (1945).

Vana Kayi Ndunda yakangama kwa masoladi; yanatwa kwa mundele (sargento); yafundiswa: Akweyi yatuka ye akweyi ikwenda. Mono vo ku Pointe Noire ituka, ye kuna Kabinda impenw' enkand'anzila ye kuna nsi ame (Maquela do Zombo). Yandi vo: – Wekuma lembele simbila nzila Kabinda ye ku Banana ye kuna simu dia S. António do Zaire; ozolele kotela vakati kwa nsi yayi ya Belezi? Nga zolele yasila masoladi bafila kuna Banana mpasi wasauka kuna esimu dia nsi eno? Mono vo: – E mfumu, kuzodi kumpanga mpasi ko, kadi kikimpumbulu ko yovo mwivi; vè; impasi kaka zibwilanga konso muntu; vo ngizidi mu nzila yayi iyalukufi beni ye mpe esi nsi ame bena ulolo tuka Boma ye ku Matadi; ozevo seyabaka lusadis! Vo yadodokela, wangyambula; ye yavioka muna vata din'e nkumbu a Kayi Ndundu ya songwa e mwanzu (isiavo evundilu). Muna tezo kia ola nsambwadia za fuku (19h) kialwaka an'amakala se betuka mu

mfinda, bansong'e ngemba ye bampana makopo tatu (3) ma malavu ma nsamba; imomo yalekela mu fuku diodio (embu! mpasi beni!)

Mu mbokena za fuku, banzayisa vo: nzila yandá beni, nanga kilenda lwaka Boma ko, kadi itini kia yilometa makumatanu ye tanu (55 km); yetuka vana ye Banana i yilometa lusambwadia ye tanu (75 km).

Kiá, muna mene-mene yasimba enzila. Yasala kaka ye fintini fia kwanga fiatuka yame kuna Kabinda, ye fimbizi fia kimungwa (munsambu). Vava yalwaka mu tezo kia ola ya tanu (10h), enitu itezeleyoya ye nzala, kansi aweyi mpanga? Mono mosi kaka; mu nzila yawanana ye mwan'eyakala ye akento awole (2) ye ntete miao mia madioko. Ibalombele. Kansi kuna nsita ye nganzi – kadi mazitu bakala mau – basala kuntubila fidioko fimosi, fiandudi kwani mpe. Mu nzila, i fivata fimosi kaka yasungamena va tini kiokio yalembi songwa ngemba! Yalomba maza ma nwa, ngongo au! I wantu beyikwanga vo bakongo ya Boma yovo amateva!!...

Boma

Ova yamona mabá (palmeiras) kuna vala ye nzila, yavana yayenda ko mutota enkandi; vo etadi mu tetela nkatu, yalunda zo mu posi yavana yamon'e tadi; i wowo yadiatila. O Yave wansadisa kaka yavana mu tezo kia finama ola ya ye ndambu (16h30) yalwaka e Boma. Vo yafinama e mbanza, yateza yivula enkumbu amuntu yatoma songelelwa kuna Kabinda kwa Sr. A. Morais Nseka, wamwisi vata dia Mbaka, ku Posto Lukunga Iwa Bembe, yandi vo kwa nzadi andi António Faleno Nicolau (imuntu wakala watoma zayakana mu ntangu yina vana Boma; mwisi Kongo São Salvador). Bansongele emwelo a loja (magasin) katekelanga. Vo yafinama, kuna yangi kiawonso yambokela muna nkumbu andi, yo yandi watambulwila kuna sivi dia kindende kia mbokela, kansi kanzeye ko. Vo yalwaka, yavana kiambote ye kunzayisa vo omono owu ngina ye mpe imwisi zunga kia Zombo, ye mbenesonga owu wa zingu kiame kiawonso ye ndwaka ndweke kwa yandi. Wandata kuna nzo andi kuna Nkalamu; unsongele kikilu engemba ye lombo kia lumbu yole (2) ye ndambu – yo nkwandá bakala – bavika kumpavila konso fisalu yateza sala ye baka filusadisu, kansi podi yau!! ye filukatikisu mu lembitomakunzaya kana vo ndenda toma entima!...

I wau se bansindika ye landa enzila Matadi, yatelama kuna Boma mu tezo kia ola mosi ya mwini (13h); yayizaleka mu Nsumba-Boma. Ukwakiá ye ku Mbinda Luanda ye ku Kionzo; vo yalwaka ku sau dia nzadi kwayikwanga vo ku Mboyo, intangwa isakidi mu sauka; yaleka vana kumu dia nzadi; vambazi kibeni – e mbu! Mu mene-mene ya saulwa; yafuta falanka tatu (3 fr) yavewa kuna Boma. Yakala diaka ye 1 Angolar yatuka yame Kabinda.

Matadi

Vava yalwaka mu simu dia Matadi – esivi! evata kiatekazayako, kansi vana vau yawanana yo mwan'ankazi a tata: ondioyo inleke; oyo wandatanga ku Pointe Noire imbuta. Ondioyo koko Matadi ikakunda. Umbwene, untonene; mono mpe intonene. Vana vau tubimbanini; wandata ye kuna nzo andi, kuna Kitomesa.

Yalwaka ku Matadi mu kiamakumoleyevwa mu ngonde avwa mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye mosi (29 de setembro de 1941); yomu ngonde ayá mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumaya ye zole (abril de 1942) – zingu kia mpasi kikilu: mataya, nkonga, nzala mu yak'elumbu, mu nitu makwanza (mpele) ye mavumbu, buka, tunga. Zevo ngyeleswekama kuna ndambu za Monolite ye Formazali – Nkenge – mu kuma kia mpaku. Kansi mu ngonde azole (Fevereiro de 1942) yakangama kaka muna nzila kwa mundele a mvangisi a zinzila (M. Bivort); wandata mu carrinha ye kuna Matadi. Kansi

ekwe mono podi, ibosi yasololwa kwa mwisi kanda diame wa mwisi Kinsongo Kimakambu, Mbuta Tamaku Emmanuel (wa luvila lwa Nekionga), isewamfutila empaku yekunsumbila e buku. Vo yavwa enkanda mia luyalu, se yakala ye luvu lwa vava konso salu, kansi nkatu; mu dia se konso vana ngwene kio mun'antungi y'akundi.

Vo yateza vungukilw'ozayi, yakala ye ngindu za vava enzil'alwakila ku vata, kansi mpasi kaka.

Yayendanga kuna lumbu lwa masoladi ma kileta, ikuna kwasadilanga mbuta mosi, iyandi wakala mbut'ame muna ntangu yakala ku Vula kuna Kibokolo tuka 1934 ye 1937; imbuta Daniel Nkosi (wafwidi kwandi kuna Mbanza Ngungu, mu mvu wau – 1972)

Vo yalwaka, mono vo: edi ngina diau vo ngyenda kukivana kuna kwa luyalu lwa mputuki kuna Noki ye songa e guia ina yatuka yame Kabinda, ovo lenda yo sina mpasi vo yavava enzila a lwakila kuna nsi eto, kadi mpasi zisakidi!

Mbuta Daniel wau kawa wo ye kuntala, wadila; yani vo: e nleke, kilendi kuvana nswa yovo kutadila wenda mona empasi vana ntandu a mpasi ko, kadi nzeye owu bevangwanga antu betukanga kwaku vo mu tumbu kena. Idianu, yambula yakubika finkanda (lista) kuna kw'akweto awonso twakala Vula dimosi muna ntangw'eto, mpasi twakubika fi-ticket fia tuka Matadi ye kuna gare kia Lufu (ekuma, muna ntangwa ina, mu zinzila zawonso zampwena ye mu yamvu mwavwakikwa kwa masoladi – kadi i ntangu a vita 1939-1945.)

Songa Lunteta

Iwowo diavangamena; yalemvoka (kansi tu, kuna lubantiku yavita yimwa ngindu za kukituba mu nzadi mu kuma kia fimpasi). Yanata nkanda kwa bakundi: aki mbuta Daniel Nlaza, Filipe Kabedi, André Lukubika ye bankaka, bankubikila mpata vwa (45 fr); mu ntangu yina ulolo wa nzimbu kwani; yabakanina. Kiafwana lumbu, yasumba ticket ye ku Lufu. Yadiata tini kia gare zole (2) yaku Songololo; ikuna yawana nkwezi ame mosi wa mwisi Vemba dia Mbuzu, yeto ye yeto kwani; yaleka kwa yani, ye mu lumbu kialanda twazanguka twele leka va kati. Ekiamene ye ku zandu dia Nsona Matadi, izandu ditewanga kwa minkiti miayingi; ye ku Songa Lunteta. Vo twalwaka muna mene, tezo kia ola yavwa (9h), oh kiese! ngwananini ye akiame: nkwezi Nsingi Yangana ye Nkaka João Toileka (wafwidi kwandi). Bamwene kikilu esivi ye yangalala. Ezandu vo diavwa, twayenda ye kuna vata dia Songa. Ikuna kwatekakala nkwezi ame: onleke ame wa nkento mpe, mama Nzumba Diatezwa, yangwana kia mbote. Yakala yau tezo kia ngonde ya (4); yasadisa nkwezi mu nata mazitu mandi ma nkasa (madezo) tuka kuna Mazina, ezunga kia Sumpi kuna mazumbu mau mankulu ye kuna gare kia Kimpese. Mu ntangu yina enzila za makalu nkatu; wantu bafwete nata mazitu va ntu ye diata kia malu konso ku!! ... Ibosi yabasisa; omono mbakidi enzila ye ku Pazankama ye kuna zandu diakala dia makumbu mu ntangu yina ku tini kina kia mputuki – ikiazole kia Mbwela.

Esivi, vana zandu dia mpila yina, kwa mono ilumbu kiantete, kansi yasololwa kwa ntaudi mosi wayakala itwakala mpe ntela yovo imbuta yamawutuku mandandani. Omono kufwilako yakala ye mataya ke masikila ko, kansi yakala yavelela beni ye nsuki zatoma kubikwa; ye yani wambona wamona kiese ye wandwakila ye kungimvula kati mono nani ye kwei ikalanga. Ye mu kati kwa mbokena zeto twabakaziana kintungi kiawonso; ye mono yaluta ye kuna Makela.

Ndwak'a Makela

Vo yalwaka kuna vata, o ngudi ame vo kambona kaka, oyantikidi dila; nkenda ziwokele diaka, kadi kakolo ko kiafwa mbut'andi wankento (1942), yani mosi kaka mpe – i mama-mbuta Mfwekani – wakedingi kuna Nkondo – i ngudi a ambuta zame zole (2) – mbuta Kondi ye mbuta Pedro Vangi. Ngudi ame wadila, kadi mbidi a kolo badimbula vuvu vo mono Mavitidi kilendi moneka diaka mu nsi eto ko – wau vo:

1 – Yakala ku Vula, mpayikisu; nga ka iluzolo lwa ngudi ame ko.

2 – Yakala Kinshasa, nkatukidi ko; kansi ikuna kwakala bantu ba vuvu mukunsasa.

3 – Ngele Pointe Noire. Vava bawa vo ngizinatwa kwa primo Kiala kia Kitulu, wantu ku vata bakendalala kadi muntu yalanda ikimpumbulu!

Elo, kadi mono kibeni yatekatomazaya enkadilu andi tuka mu kileke kiame, kansi mu ntangwa yoyo, yavukikwa kaka. Ibosi, kuna Pointe Noire, ngonde sambanu kaka, se bawa ensangu vo Mavitidi kuna kayenda wavila, enzila kayenda keyizayakene ko!! Ikuma, nkenda za ngudi ame zasaka beni. Ibosi vo tala, mono mpe imwan'antete vakati kwa ana ya (4) a vumu kiandi.

Ibosi kuna vata yananga ko tumingu tatu (3) kaka; yazola kwame vutuka ye ku Kongo Belga, kansi yasalatoma wawana ye nkundi ame ndioyo ya wanana yandi va zandu dia Mbwela!...

Vava yakanina vo seyivutuka kwame mu mvumvula zame mu ngonde avwá (Setembro), o yà wampana mpata sambanu mia kileta (30 fr). Yandi vo: Tala; i bukulu diodio yesidi diau vena yezikidi engudi aku ambuta; wau ngeye okondw'engindu, ndá wenda kwaku!...

Mvutuk'ame ku Kongo Belga

Kina yatelama, bantwikidi indende yole (2), umosi imwan'ankazi wawutuka mu mpangi ankento wawutuka mu ngudi eto ambuta, i Mbemba François; umosi i nleke ame kibeni, Pedro Luzindalalu. Omwan'ankazi wafilwa kuna Matadi kwakal' ese diandi; o nleke ame, kwa nkwezi eto wasompa empangi eto anketo.

Votwasimba enzila ye kuna Mpangala Maseke, ye kuna Luangu, ekimosi tulweke kuna zandu dia Mbwela; ye twamonana diaka ye nkundi ame.

Mvumvula zankaka

Ibosi mono ye aleke twaluta ye kuna Songa Luntete. Vo yasisa baleke, mono yavutuka kwame ye ku Mbwela. Twawanana ye nkundi ame. Twawawana vo mbazi kiatatu tufwete kwenda ku Madimba ma Lufundi. Omono nzimbu nkatu; wau yakala ye 30 fr yavewa kwa ngudi ame, vana zandu yasumba fikinkutu fiyikwanga vo gillet yovo kuelela, mu 8 fr. Yasala mu posi ye 10 mia Angolares (10\$00). Twalwaka ku vata dia nkundi ame; i muna Nsambu a Mbwela.

Ese ye ngudi ye nsanga za nkundi ame batoma yangalala beni, kadi yakala mwan'ambote ye lemvo. Ibosi twayenda mu nzietelo eto kuna vata dia Vamba. Ikuna se yatoma tomazayakenena kw'awonso muna vata – ambuta ye aleke bafwete kungyangalela kaka tuka ntangwa ina yamuwau, konso oku tumonanini!...

Twaluta mu nkumbu antete kuna Bangu kia Minselenge (ku simu dia Lukunga) ikuna twawana nkundi mosi watoma kututambulanga; i mu vata dina mpe yatekela e gillet yakala kiau, mu ntalu a 8\$50 (mpata nana ye kiyeto); twaluta ye kuna simu dia Lukunga (Bembe). Vo twalwaka mu vata dia Kimpemba kia

Bembe, twawanana ye yakala dimosi ye nkento andi bakala ye nsaku zau za mbizi yayuma ye mpakasa; batutekele eyak'embizi. Omono wau kiakala ye nzimbu zafwana ko, yasumba kaka tini yole (2) ya mbizi mu 15\$50; yasala ye 3\$00. Oyandi nkundi ame wakala ye fimbongo fiafwana, watoma sumba; ye twavutuka kweto ye ku Mbwela. Vo twalwaka va zandu (kiazole), mono yateka eyame mbizi mu 45 fr.

Ibosi twakalanga ye kala kweto. Mu nfinama mbaninu a mvu wa 1942, makangu mame watambula nkanda watuka kwa nkak'andi a nkazi wakalanga kuna Mayombe Belga (Tshiela) – wayenda kwani, ye mono yasala mu nzo ye mu vata dia Nsambu. Imono yayikilwanga vo se José; yasala va fulu kiandi muna ntima wa ngudi ye sè ye abunzi awonso.

Yasala, yakiyanga, yakitanga kwame; ye mu lumbu yatutu yalwakilanga ku vata diame kibeni. Ibosi yakala yo ulolo wa akundi esiBembe ye ndambu ye ndambu.

Muna vata dia Bumbu, yasolola mo nkundi Manuel Lopes Baku; kikundi kiantalu kiakala.

Nkinga wau yaveyananga kaka ye lembi vutukanga ku vata mu monananga yo tata, o tata kayangalalanga ko. Elo, mbi yavanganga!

Ngindu za kota mu kisoladi

Yatomalwaka mukita yima yayingi. Mu tezo kia mvu amvimba ye ndambu yakita tiya twa nkele, yimbundi ya mbinza ye mabundi (kaza), nkombo ye mameme. Vo yalwaka mu ngonde ayá (Abril) mu mvu wa 1944 (funda ye nkamavwa ye makumaya ye ya), yavika fwa yovo vila mu sumbula kia mu nkoko. Vo yatuka kuna Vamba ye nsaku ame a mbika za malenge yakangama mu lumangu (nti miole mia tezo kia metela zole [2m], ye nsaku vana kati kanga ku nsuka ye nsuka - ...)

Twakala ye akundi nsambwadia; atatu avita sawuka mu nzonza. Wau vo ingonde a kintombo, enkoko miavwazala; omono yakala vakati, vava yatezalanda, yavikuka ye mu maza mvúú, ye nsaku ame; elekwa yankaka yakukula muna maza; yavila ye mu unu. Isiavo i kupe dia bundi yakedingi diau, imwakala mpe elundilu: fimpakala kia mpang'a-nsi fia ntevo imwakala 150\$00, ye 53\$00 yangani yatwikwa kwa nkundi mosi kuna vata dia Mbumbu.

I tuku dia vava kuenda mu kisoladi... vava yatombolwa muna nkoko, ye nsaku ame – nkumbu a nkoko i Diagono – vana sau dia nkulu vo tukidi muna vata dia Kunku.

Yakala ye lençol, iyayenda kifukidingi, iyakitula i se kiamvwata. Twayendaleka muna Luzizila (Kitinda) – iyayimw'engindu vo nfwete kwenda kuna vata diame, yalomba nlemvo kwa tata. Vo i ngudi ame wayenda landi e mwan'andi wa nkento kuna Kimbenza (Wolter), kuna Kongo Belga.

Ke diambu ko. Vo yalwaka kuna Nsambu, evata yazingilanga kwa makangu mame, yabaka efimbongo yasisa ko, ye kubakanina vo wau nsidi wau emono ngyele kuna Makela ye mu kisoladi. Vo yalwaka ku vata yasamuna mawonso kwa tata, ye awonso batoma yangalala, wau bazaya vo mu ntangwa yina awonso ayelenge kisolayi, iku Makela kaka bamanisinanga – yovo kudika mvula i momo kaka – idianu awonso bayangalala mu mono yalambi kwenda vukumuki diaka mu nsi zandá. Nkinga ke ilukanu lwame ye zolela yame kibeni ko edi dia vekomokanga kaka!

Nkot'a kisoladi

Vo diawawana ye akwakanda dia ngudi ame ye nkak'ame (ngudi wa ngudi ame, Nkaka Isabel Lufita, unazinga kuna Ngombe, ye kondwa yitu) – ntangwa vava yafwana, kiatanu mu ngonde atanu mu mvu wa fundu ye nkamavwa ye makumaya ye ya (5/5/1944), yakota mu mbongi a masoladi (companhia), ye yavwa número 44/44. E mpasi e !!!...

Vo twamanisa ngonde mosi, eyazole twasolwa mu especialista, tubabole sinaleiros, tufwete kwenda ku Malanji. Batanu bayenda ku Vila Salazar (Ndalantandu). Twayenda: twamata mu carreira, tweleleka kuna Ngazi; ekimosi twele kuna Lukala; eki kialanda oyeto ye ku Malanji. Vo twamanalongoka mawonso twayendela, entangwa yafwana mu ngonde akumi mu mvu wowo kaka wa fundu ye nkamavwa ye makumaya ye ya (Outubro de 1944), twavutuka kweto yeto awonso ye ku Makela.

Nsikila muna kisoladi

Kansi, wau vo diasonama kwa mono, mu ngonde a kumi ye zole (Dezembro) mu mvu wowo, yabokelwa diaka ye mosi wa 1º cabo wa classe kia mvu wa fundu ye nkamavwa ye makumaya ye tatu (1943), e mosi wa classe kiame; oyau yawole (2) esi zunga kia São Salvador, mono mosi kaka imwisizunga kia Zombo – twayenda ye ku Vila Teixeira da Silva (Bailundo).

Twayenda wana mpe esiSul. Twayantika longoka Escola de Quadra Militar (E.Q.M.). Vo twamanisa tumingu sambanu (6 semanas) twawangwa lufimpu (provas). Ulolo wa ndonga imene sotoka. Okundambu ame twakala atatu (3), yasala mono mosi kaka. Yasalavanga diaka tumingu sambanu (6); twafimpwa diaka, omono mpe yabwa; yavutuka kwame diaka ye ku Makela. Yakala ngonde mosi kaka, yabaka engend'a 1º cabo; vo yavanga diaka ngonde mosi, yasolwa ye filwa mu salu kia budisa mabaya, kuna nzila ikwendanga ku fronteira Banza Nsoso (Kindompolo); twakala lukufi ye zandu dia Nkenge Tuku. Yakala ye tezo kia masoladi kumi ye zole (12), ye mbuta ya (4) za besiSulu, i mestres serradores. Yavanga ngonde tanu (5) kaka, yabokelwa kuna companhia. Vo yalwaka, okuvo mfwete kwenda diaka mpasi vo yamanisa elongoka diaka mu sikola; imvu wowo kaka wa fundu ye nkamavwa ye makumatanu ye tanu (1945), wau i mu ngonde akumiyezole (Dezembro).

Zevo, muna ntangwa yateka filwanga ku Malanji, yanata ko nkento wa nsadisanga, kansi ka nkento asikila ko!!... Ye wakalanga yame kikadi kikadi! Ye kolo yayendanga mu konso kuna, oyandi wasalanga kuna Ngombe ye lundanga nkaka muna y'akelumbu. Vo se yayenda diaka kuna Wambu (Nova Lisboa), se kasala kuna kati a Makela ku nzo a mwisi nsi andi.

Mono mosi yayenda kwame ndiata lumbu tanu (5) mu carreira tuka Makela ye kuna Ngazi; tuka Ngazi ye kuna Lukala; tuka Lukala ye ku Zenza Itombe mu kumbi-dia-nlayi; tuka Zenza tusobele kumbi ye kuna Dondo, mbanza ina va eseke dia Nzadi a Kwanza; ivana imaleko. Lumbu kialanda, tweleleka kuna Kibala; ikuna kwakalanga 7ª companhia (o Makela i 2ª companhia). Elumbu kialanda, tudiete, twele luta diaka Bailundo; tuka Bailundo ye kuna mbanz'a Wambu i yilometa lunana ye tanu (85 km). Vo twalwaka ye kuna 10ª companhia, ibosi batuvutula ku Bateria de Artilharia finama kikilu ye mbanza. Tuka ngonde antente (Janeiro) ye mu ngonde aya (Abril) mu mvu a fundu ye nkamavwa ye makumaya ye sambanu (1946) tubantu batatu (3) twasunda mu classe kiokio. Ku Norte imono kaka; ye kuna Sul bantu bole (2): Joaquim e Adriano Sticende. Ibosi twasindikwa muna fulu ina twatuka; mono yavutuka ye ku Makela; ye mu kiakumiyetanu mu ngonde atanu mu mvu wowo (15/5/46) twayantika longa makuluta (masoladi mampa).

Omono wau vo kwakala ndombe zawonso, mono kaka yakala mfidi a zimbuta za ndombe zawonso, kiazolanga ko vo amasoladi bavangwa mbi mpila mosi ina yavangamwa mono kwamindembi longwa!!...

Mu mvu miomio yakala sadila ku Makela, amasoladi baluta mona luvuvamu ... Vo twalwaka mu ngonde anana mu mvu wowo wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye sambanu (Agosto 1946), kuna Mbanza Kisengele kwatuka mwana nkento nkumbu andi Ana Lusueki; wayiza kwa mono vo: akitata bantumini keza kwa mono se nkento ame – esivi! Elo wau yakala ye tina dia vwa mwana, ondioyo i wamonekene vo olenda wuta; i yeto ye yeto mpe, ka diambu ko. Twakala, ye kusentu twawawana ye twabaka mwan’ a yakala ye vana e zina dia Tata vo: Miguel Luwawa. Ibosi mu ngonde atatu mu mvu ulende (Março de 1947) twakala ye mwana wowo; kiese beni!

Kansi i mu mvu wowo kaka wau yavita kala ye nkento mosi wa mwisi Mbongi a Luzolo (soba Mvovi), nkumbu andi Ngwangwa Madalena, mu ngonde yoyo yatatu, lumbu kia makumole ye tatu, mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye nsambwadia (23/3/47), twabaka diaka mwan’ ayakala wavewa nkumbu vo Pedro Munkunga. Imwan’ antete una yeto ye mu unu kiaki (15 Dezembro de 1972).

Mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye nsambwadia (1947) mu ngonde avwá (Setembro), yafilwa ku Kabinda mu destacamento. Ke diambu ko. Yasisa nkento kuna kwa tata – i mama Lusueki – o mono yayenda kuna Luanda. Yakala ko lumbu kumi ye zole (12), ibosi yakota mu fikumbi fia maza, ndiata lumbu tatu (3), ye ku Kabinda. Kuna yakala ngonde vwa (9).

Kuna yatambukila mu vubwa ye kota mu dibundu mu ngonde atanu mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumaya ye nana (Maio de 1948). Kansi yalembi tona keti mono nani!!! Yavubwa ye lembi zaya ensas’ a diambu.

Vava yavutuka mu Luanda, e Quartel-general kazola diaka ko vo mono yavutuka ku Makela. Yakala kuna Luanda, ye yawana ko nleke ame Samuel Álvaro; imwana-wambuta wa tata Eduardo Kisema; twakalanga nkal’ ambote beni ye toma lundanga mabika ma lukwikilu; ye konso lumingu tufwete kwenda kuna sambilu – kiese kikilu!

Mu ngonde akumi mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumaya ye nana (Outubro de 1948), yalomba fivundu mpasi vo ngyenda kuna Makela, mu baka nkento yo mwana. Yavewa lumbu makumole (20) kaka. Ka diambu ko; yayenda, ye yawana nkento yo mwana bena kiambote. Ke diambu ko. Twabaka nzila tuka kuna vata; twalutila kuna Vula dia Kibokolo, ikuna twawa vo Missionário mbazi ukwenda ku Bembe. Twalomba lusadisú mu kalu diau; twanatuka, twayenda leka muna vata dia Bumbu. Leka mene twelefilwa kwa akundi ye kuna Bembe; ikuna twabaka lusadisú ye kuna Ambriz, fulu kiakinzenza, ketwakala ye nzimbu ko; twaleka va mbazi – (e mbu!). Ikina twamona efulu ivangwanga mungwa (salinas). Lumbu kialanda twamona ntungi watunata kuna Museke. Lumbu kialanda twabaka diaka lusadisú ye kuna Libongo, fulu kia ntonga; twaleka, fulu kiambi beni. Lumbu kialanda twabaka diaka lusadisú twanatuka ye twalwaka mu Luanda mu tezo kia ola yantete ya fuku (1 hora da manhã). Ke diambu ko, yasunzuka. Twakala kweto, ye mu ngonde akumiyezole (Dezembro de 48), twawa ezú vo 1ª companhia ifwete kwenda ku Goa (Índia Portuguesa); isia vo imomo yakala mono. Ke diambu ko; lumbu kialanda, kuna susi vo: e Samuel se mu boloko; ekuma capitão (comandante da 1ª companhia Indígena) kawend’ embata; wau osilu lumbu nsambwadia muna boloko (7 dias de prisão) kuna Quartel – kiadi! Wau mpe o mono elumbu ifinamente mu sisa Luanda, sisa nkento ye mwana, sisa Angola, ye kwenda ku nsi andá kikilu. Mpila kiadi; oyo ofwete sala ye nkento ye mwana, mu boloko!...

1949 Ngyend’ a Índia

Ke diambu ko; kiafwana lumbu kiatatu mu ngonde antente mu mvu a funda ye nkamavwa ye makumaya ye vwa (3 de Janeiro de 1949) muna ola tatu ya mwini (15 h), twayenda kuna Porto ya Luanda. Twakala

nkamazole (200) za masoladi: mono mu classe kiame mono mosi; amindele makumole ye nsambwadia (27) tuka oficiais, sargentos, furiéis e cabos europeus, makalu makumole ye mosi (21 carros chevrolet), jeeps nsambwadia (7) ye ulolo wa minkele, mafunda nsambwadia ma ndungu mie mazi ma tambulwisila makalu (7.000 tambores de gasolina).

Twasensa ye ku Lobito; twaluta Benguela, Moçâmedes, Baía dos Tigres; twanenyoka ye ku tini ya África do Sul. Twalwaka ku Lorenço Marques; twakulumuka, tuzietele mbanza; twele wawana ye Bateria de Artilharia yatuka ku Guiné-Bissau; oyau bayenda ku Timor, oyeto twaluta ye ku Beira; ikuna twananga lumbu ya (4); ibosi twaluta ye kuna Mombasa, vata diayalwanga kwa angelezo, mu África do leste; twamona owantu mu nitu yeto amosi, kansi endinga yeto ketuwazani! Twaleka, o mene twadiata mu una wasunda ngolo za mavuku.

Ndiat'a lumbu kumi (10), ibosi twamona entoto ye nsi ya Índia. Vo twalwaka kuna Porto tuyantikidi mona wantu answaswani kikilu – wantu amanalakuka (mbengela); twalwaka ku Mormugão, ivata diantete, ibosi twaluta yekuna Velha Gôa, muna Convento de Santa Mónica, nzo ya nkulu beni; mu nzo ina, mu lenda zingila mafunda mawantu – ye lembi zayana!-

I vata diankulu diatekakala capital muna tezo kia mimvu 1600 – 1800. I kuna twamona evimbu dia Missionário wantete wasamuna nsamu ambote wa Yesu kuna: i S. Francisco Xavier, wa mwisiEspanha (era um padre católico); evimbu dialundwa muna nzo yayikwanga vo: Convento de São Caetano. Va twalwaka mu ngonde akumiyezole mu mvu wowo (Dezembro de 1949) i kialunga entangw'a luyindulu lwa nitu andi (10-10 dia mvu). Twamona ulolo wa wantu, batuka ndambu ye ndambu ye bakubika zandu dia lumbu nsambwadia (7), ye nkembo!...

Vo i mono, tuka yatukila mu Angola yakala kaka ye ngindu zatomasikila ye tomakikenka mu mabika ma luzitu lwa kimuntu; kadi wau yayenda yakala yakubama fioti: yakala ye Novo Testamento ya ndinga Kimputu ye Kikongo ye nkand'a Lusansu lwa Nkand'a Nzambi yavewa kwa tata João Tomás, mwisiKimalomba. Ekangu yakala diau dia ndinga zole, i nkanda mosi wasala yame wakileke kiame, yavewa wo se lukau vava yakala kileke kia vula muna 1935. Owau, enkanda una yame ye unu kiaki (Dezembro de 1972).

Twayantika mvu wa funda ye nkamavwa ye makumatanu (1950). Mu ngonde ayá (Abril) kwafwa 1º cabo wa motorista, mwisiMalange; ibosi mu ngonde atanu (Maio) e capitão twayenda yandi watusisa kuna; oyandi wavutuka kwandi ku Mputu (Portugal); twasala yo Nosso Tenente Miranda, ye mu ntangw'a mvutuka zeto mu Angola.

Yakala ye akundi, yovo i mpangi kwani zina. Tuka Makela, mono Mavitidi; kuna simu dia Béu i Pedro Nkololo, mwisi vata dia Kimazonga; kuna Kwilu Mfuta, i mbuta João Kindanda; ku Bembe i Destino Ngonga; kuna Kindezi, André Seque ye José Miala; tata Sebastião Nkanga-meso ye ankaka ku ndambu a Ambrizete; kiesse beni twakalanga.

Omono, mu sivu kia mvu wowo wa 1950, yatambula nkanda watuka kuna Macau kwa mbuta-muntu António Malungu, mwisiKwilu-Mfuta, iwanzayisa vo: kuna Makela batambula nkanda wabazayisa vo: Mwan'a Mavitidi wafwa; isiavo mono muntu ngolo zakimwanda ye kwikizi zavwa muna ntangwa ina; ye ngindu zatomasoba.

Ibosi twasobwa mpe evata se ku Dabolim; ikuna twamanisina entangwa. O mono ozevo engindu ke zambote diaka ko. E capitão wakala yeto, vava kayenda kwandi, wasala kunsila lekwa tatu (3) se luyindulu: pêlo (mwena), foto andi ye lenço dia yala vakubu kia mfulu (ye madilu).

Mvutuka mu Angola

Kuna Dabolim, lumbu kimosi twawa ezu ... dia mvutuk'Angola. Ikuna yateza longoka nikuna ye nata e kalu vatini kia tezo kia yilometa tatu (3 km). Mono yakala ye mvwatu miafwana, ye nsapatu zalunga tezo kia malu kumi ye ya (14 pares). Vo twawa ezu, elumbu kiavangama; lekwa yanatuka kuna Porto de Mormugão.

Kwa mono esivi ... e kalu diakala tezo kia masoladi makumole (20), mukwendamantisa mazitu mu kumbi, ekalu vo dia nikuka tezo kia 15 m kaka, o motorista mwisiSaurimo, kuna kiese kiayingi, ekalu diaviluka ye bukama. Wantu bamanalwala ndwadi zambi; ankaka nanga basala mu lupitalu; ye ankaka bayizilanga muna mpasi ye mu mawuku.

Vo twamanta, twadiatiswa muna nzaki. Lumbu kimosi twamona esanga dia nsi a Madagáscar (nsi yayalwanga kwa França).

Twalwaka Luanda mu kiamakumoleyenana mu ngonde atanu mu mvu wa funda ye nkamavwa ye makumatanu ye mosi (28 de Maio 1951). Mpila kiese!

Oyeto esiMakela twafilwa mu kumbi dia ntoto ye ku Lukala; twabaka carreira ye ku Makela ...

Mpasi za ndwakilu zame

O momo podi yalwaka ku vata dia mambu ye mambu: Yawana mambu tanu (5) mampwena ye mpasi kwa mono mu ntangwa ina, kansi itondanga kwa Yave wansadisila mu nzil'a nzunzu!

Yawana vo:

- (1) mwana wafwa;
- (2) yani ngudi ye vumu kiani kia mindele;
- (3) e nkaka kuna Wolter (Congo Belga), mbevo ambi, sekafwa;
- (4) vo i nleke ame Luzolo, wasala yiya lekwa yangani kuna Inkisi, wau otaidi, kazayakene ku kele ko;
- (5) vo i ngudi eto wayenda kangama, wasiwa mu boloko kuna Madimba (Kongo Belezi).

O mono, vo yamanamowa ye mona, kiasala lenda vanga kana diambu dimosi ko; edi kaka yakubika vo: mfwete sisa e vata ye kwenda zieti momo muna akundi ame ankulu, kadi kialenda yindula diakwenda ku Kongo Belga ko, kadi diakala diampasi kwa mono mu baka nkanda mia nzila!!...

Nzietelo

Yakubika nzietelo yantete: kwenda ku simu dia Béu ye Kwilu Mfuta. Vo yavutuka ku vata, yawana nleke ame Luzolo wa mwivi una kuna vata, ye oyantikidi sadila mvwatu miame; ke nsoni, ke wonga, mono muntu katekimona. Ke diambu ko; yakubika diaka nzila, yayenda ku Madimba (kuna Serra de Kanda ye kuna Vamba) mu monana ye akundi ankulu – o! mpila kiese! – Ye ngindu za mazitu matanu yakala mau, zau zayiza vempokingi maleme-malembel!!...

Yavutuka; yawana nkele ame kambote kaka ko ... mu vanga mandi mambi!

Mvund'ampwena!!! Mayingi mavioka!... Mvu a 1951 wavwa mu mpasi, kansi mu nsambu za Nzambi, wavioka!...

Lukazalu

Muna mvu a fundu ye nkamavwa ye makumatanu ye zole (1952) yayantika longoka salu kia bandula mafoto. Yayantika sala malembe-malembe, mono kikadi ye nkento asikila. Ye mu ngonde a sambanu yateza lwaka ku vula, kuna Kibokolo; ikuna yabanzila edi dia sompana ye nengwa Rochana Luzindalalu, mwisi kanda dia Nebokolo dia Nlau. E zina dia se diandi i tata Garcia Mayungululu; e zina dia ngudi andi i mama Matanu.

Nengwa ndioyo wasansukila va moko ma baMissionários, va Vula dia Kibokolo, kansi kakala ye vimpi wafwana ko mu nitu andi, mu lembi wuta ye vwa ana! Kansi yandi kibeni wakala nganga-wuka ye ngwutisi (enfermeira e parteira).

Diambu diawizana, ye twakwelana mu lumbu kia kumi ye nana mu ngonde akumi mu mvu wa fundu ye nkamavwa ye makumatanu ye zole (18-10-1952). Mono yayenda kuna vula; twakazaleswa kwa tata Pedro Sadi, wa nsoneki a dibundu. O sè dia mwan'ankento i tata Afonso Malasa; ondioyo y'omu unu nkambani eto!... (8-9-1974)